

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

ЖАНРОВЕ РОЗМАЇТТЯ ФОЛЬКЛОРУ НА СУМЩИНІ: СУЧАСНЕ ПОБУТУВАННЯ

У статті проаналізовано сучасний стан побутування фольклору в Лебединському р-ні Сумської обл. на матеріалі, зібраному автором у серпні 2008 р. Описано календарні, родинні обряди і звичаї, особливості побутування позаобрядових пісень, замовлянь.

Ключові слова: Сумщина, фольклор, календарні обряди, родинні обряди, замовляння.

© І. КОВАЛЬ-ФУЧИЛО, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (99), 2011

У серпні 2008 р. тривала експедиція наукових співробітників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського НАН України із фіксації зразків народної культури в Лебединському р-ні Сумської області. Було обстежено такі села Лебединщини: Бишкінь, Рябушки, Курилівка, Межиріч, Курган. Розмова з інтерв'юерами про фольклорну спадщину краю точилася навколо таких основних тем: календарно-обрядові звичаї, родинно-побутові звичаї, позаобрядові пісні, оказіональні обряди, оповідання про год. Зупинимось на аналізі зафіксованих текстів відповідно до зазначених розділів.

Календарно-обрядові звичаї

Багатий колись цикл календарно-обрядових звичаїв на Сумщині нині значно збіднів. Від сьогоднішніх старожилів сіл вдалося записати лише дві колядки. Усі люди старшого віку відповідають, що за їх молодості вже не колядували, до церкви не ходили, оскільки вона була закрита. Не пам'ятають на Лебединщині і вертепів. Про останні вони довідуються із телебачення. Все ж матеріали експедиції дають підстави твердити, що Різдво в цьому краї колись було величним святом. Мешканка села Рябушки Стегній Марія Іванівна, 1937 р. н., показала нам писані рукою її покійної матері вже в 1990 р. три колядки. Покійна жінка ще за життя не мала змоги передати дітям вміння колядувати, внаслідок несприятливої ситуації, але все ж вважала за необхідне зафіксувати тексти на папері. Наводимо ці тексти без втручання в орфографію.

*меланка ходила василя просила
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
василику мій ...[нерозбірливо]..
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
я житечко жала золотий хрест дала
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
радуйтеся люди [нерозбірливо] буде
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
богу свічу ставте а нам шага дайте
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям на здоровям
будте здорові спразником та
з святим вечером всіх вас.*

*там на річці на одрані
марія ризи прала*

Журавель поблизу с. Рябушки Лебединського р-ну Сумської обл.

*вона прала вепірала
повісела на перилі
прелетіли анголята
взяли ризи на крилята
тай полетіли на небеса
а небеса розтворилесь
усі святі преклонилесь
отцю богу помолилесь
будте здорові з святим
вечером*

На запитання, як колись у вас святкували Різдво, мешканці відповідають, що звичайно, «пирогов печемо, в церкву ходимо». Колядки записати важко. «На Різдво готували гусей і холодне варили, борщ». «Колядувати ходили перед Різдвом увечері, і ще на другий день ходять».

Дотепер збереглася Масляна в селі Межиріч: «Їздили, і каталися на санах, і вареники возили, отак було».

На Великдень печуть паску, йдуть до церкви, веснянок не пам'ятають. Цікаво, що в усіх селах, де ми були, збережені старі церкви, не всі вони діючі, але будівлі збережені.

Про свято Івана Купала нічого не пам'ятають, кажуть, що лише тепер почали ходити до річки святкувати, а замолоду не ходили.

Старші жінки пам'ятають, що колись були обжинкові пісні, як от «Зеленеє жито, зелене».

Родинно-побутові звичаї

Весілля на Лебединщині нині святкують так, як і в більшості регіонів України: без численних колись пісень, без низки обов'язкових колись звичаїв і прислів'я для наречених, про які все ж пам'ятають, що було пісень на весіллі чимало.

Мешканки села Межиріч згадують, які були звичаї колись. «Жених приїхав, а мати стрічає дочку /.../. Накривали наречену платком. Співали:

*Перед порогом долина,
А в тій долині калина,
Пустила гіллячко додолу,
Час нам, дружечки, додому.*

Як виїжджали, співали:

*Загібай, мати, жар,
Загібай мати жар, жар,
Коли тобі дочки жаль, жаль.
Кидай у відро,
Оставайсь здоров.*

Та в нас їх бозна скільки співали! /.../.

Пообідали, тоді ж везе він до себе. Тоді привезли снідять — так називається, дівчата й хлопці. Тут же дарили, а в нас дарили на другий день, у понеділок. /.../.

— Коли дарували, щось співали?

— Тоді — ні, а так — багато їх було. Ото за столом без кінця співали:

Заплітай кісоньку в дрібушки,

Вже ж тобі не ходить в подружки, — ото як сиділи за столом.

Коли несли снідять:

*Ми до тебе, Олечко, ідемо,
Ми ж тобі снідати несемо.
Ти в чужої матінки ночувала,
Вона тобі снідати не давала.*

/.../ Ото пекли короваї і шишки пекли — прикрашали.

— А якісь пісні співали, коли короваї пекли?

— Як одівали — співали.

— А як?

— Я вже забула... Коли на свадьбі дружко ріже короваї:

*Дружко, коровай край,
Дружко, коровай крає,
Семеро дітей має,
Та всі з кошиками,
Весь коровай забрали.*

Звичай пекти коровай зберігся дотепер. Нам вдалося записати від коровайниці в селі Межиріч, як випікають весільний коровай. «Я сама пекла. Гуртове — воно не так. Я як сама його начала, від самого начала: я сама топлю піч, сама її запалюю, сама її дивлюсь, стежу. Як я вже всадила, а шишки в мене вже попечені, то я коли його вже вкрасила, розочки, я дивлюся...

— А кажуть, що не можна, щоб ходили, заглядали?

— Тоді не можна, як я освободила піч і буду сажати туди короваї. Нельзя ні дверима стукать, ніде нічим. На голу піч не ходять, не балакають, ніде нічого. Я тоди акуратно беру їх на лопату, отака в нас була, а сейчас — на рогач. І тихенько туди, щоб я його не звернула, щоб він боком не сидів, щоб не дотронулась... Перехрестила, «Отче наш» прочитала, закрила і сиджу. Ніхто ніякого шероку. Все, повна тиша.

— А як знали, що вже готовий?

— Я дивлюсь на часи. Єслі здоровий — 45 минут, 50. Більший я дальше сажу, а менший сюди. Бачу — присмажились, я його витягаю. /.../ Шишки покрали, коровай прибрали. Коровай первий день не ділиться. Невеста поїхала до жениха, повезла цей коровай, каже: «Прийміть сіль і калину, і мене за рідну дитину». На другий день сходяться, починають циганить.

— Це вже в неділю?

— Да. Одіваються хто чим: хто циганкою, хто чим. І тоді ж гуляння починаються. Назбирали грошей, чи там що, і везуть батька: «Будем батька топить». /.../ Це хрещеного. Батька й матір рідних топлять на третій день», — оповідає жителька села Межиріч Паненко Лідія Сергіївна, 1932 р. н.

Похорон на Лебединщині нині має такі обов'язкові складові: сповідь, обмивання тіла, відспівування, голосіння, поминальна трапеза. У селі Межиріч поширений звичай ламати гілки сосни і кидати на дорогу, що нею йде похоронна процесія.

Дотепер зберігся звичай ховати молоду дівчину як наречену.

Оповідачка розказує, що «на другий день снідять несуть. /.../. Раньше на дев'ять день одбували, як похорон, а тепер — ні. /.../. А на сорок день собіраються дома багато, поминають».

На поминальній трапезі є обрядова страва коливо: «Коливо в нас — печення медом намазують, на тарілочки розставляють. Хай рідні возьмуть, а тоді вже

Железна Стефанія Василівна (1933 р. н., народ. в Тернополі, освіта 4 класи, с. Курилівка Лебединського р-ну Сумської обл.) і Коваль-Фучило Ірина. 08.07.2008

всі. А по селах — рисуку кашу варять і вишнями обкладають. Варену роздають, як кончать обідать.

— Що таке варена?

— Як кампот, тільки туди кидається гілочка смородини, порічки, малини, вишні, отаких всяких гілочок накидають — воно тоді красиве, бува туди смородини, щоб красивіше. Тоді туди перцю, пробувать, щоб воно було гіркеньке, це називається варена. Я ото варю, щоб як по-стародавньому, воно гіркеньке, я б і зараз його пила, вона хороша.

— А який перець, горошком?

— Ні, стручок червоний, воно гірке! Це й на сорок день варили, — оповідає мешканка села Межиріч Сіробаба Катерина Миколаївна, 1942 р. н.

Голосіння на Лебединщині дуже поширені. Багато старших жінок можуть голосити. Про мотиви голосіння кажуть таке: що наболіло, про те й кричиш. Терміна голосіння не знають, кажуть тужити: «Як її матір ховали, то вона тужила». «Тужу, тужу по чужому мужу, а свій покидає», — таку репліку жартома кинула мешканка села Рябушки Підвейско Євфросинія Пилипівна, 1928 р. н. Це дає підстави припускати, що на Сумщині колись були наймані голосильниці. Наводимо текст голосіння:

Ой батечку мій ріденький...
Сокіл мій...

Церква у с. Бишкiнь Лебединського р-ну Сумської обл.

*Куди ж ти йдеш?
І коли ж ми побачимося?..
Передавай матері привіт.
Коли ж ти до нас прийдець?
Ми не забудем тебе ніколи...*

(Клемьонова Поліна Василівна, 1928 р. н.,
с. Бишкiнь Лебединського р-ну Сумської обл.
07.07.08).

Позаобрядові пісні

Пісень на Лебединщині вдалося записати небагато. Їх пам'ятають насамперед ті жительки сіл, які їздять у районний центр на різноманітні пісенні фестивалі. Часто такі жінки мають записані пісні, а коли виникає потреба — шукають відповідний текст у зошиті чи серед аркушів. Найпоширеніші пісні — післявоєнні романси, старих пісень майже не пам'ятають. Зазначимо, що, як розповідають виконавиці пісень, особливою популярністю публіки користуються новостворені пісні, зокрема пісня «Старенька матуся», оскільки її не знають слухачі, а ще теми нових пісень більш актуальні, порівняно зі старими, давніми, часто символічними, які вже не такі цікаві для людей.

Подаємо назви пісень, які вдалося записати: «Несе Галя воду», «Їхав, їхав козак містом», «Летіла зозуля», «У полі береза», «Один місяць сходе», «Там у вишневому саду», «Ой на горі два лебеді»,

«Старенька матуся», «Ой матроси-моряки», «Ходє дівка понад морем», «Ой ковалю», «Вийшов на крилечко», «А в саду ми на лавочке сиділи», «Потеряла я колечко», «За горочкой сонечко сходить», «Ой у полі озеречко», «Ой три шляхи широкії», «Вже вечір вечоріє». Більшу частину пісень записано від двох жінок зі села Межиріч Лебединського району — Сіробаби Катерини Миколаївни, 1942 р. н., народ. на хуторі Бойки, с. Межиріч і Ткалі Світлани Павлівни, 1941 р. н.

Оказіональні обряди, замовляння

Оказіональні обряди — це обряди, які відбуваються в певній ситуації, коли виникає в них потреба. Такими ситуаціями є випадки, коли в той чи інший спосіб виникла раптова зміна на гірше у здоров'ї людини чи домашньої тварини. Такі зміни найчастіше трактують як поганий, згубний вплив певної сили.

Дотепер у всіх селах Лебединського району, які ми відвідали, є баби-шептухи. До них найчастіше звертаються по допомогу в таких випадках: переляк дитини, а інколи й дорослого, коли в корови раптом зменшилися надой молока, коли вважають, що дитину чи дорослого зурочили. Можна виділити специфічні риси, характерні для основної дійової особи оказіональних обрядів, — на Лебединщині це баба-шептуха. Отже, шептухою могла стати найстарша або наймолодша дитина в сім'ї; знання майбутньої шептусі передавалося через практику, тобто вона ще замолоду тривалий час допомагала старій шептусі в її діяльності, переймаючи досвід; свої знання шептуха передавала не обов'язково доньці чи онучці, а також синові, — це могла бути і знайома дівчина. Шептухи на Лебединщині ніколи не кажуть, скільки їм платити за послуги, кожен відвідувач сам визначає розмір і вид плати. Молодші шептухи беруть гроші, а про старих чи колишніх говорили, що брали тільки харчі, щоб можна було «заїсти», бо в іншому випадку хвороба може перейти на шептуху. Стегній Марія Іванівна, 1937 р. н., зі села Рябушки оповідає, що її покійний чоловік ходив до шептухи «і не шось таке дав їй за те... Давать обязательно нада. Дав один руб. А воно тоді як перейшло — та на неї. Кажє: «Чуть і я не пропала». Трудно тоді з себе оп'ять скидати було. Нада — нема в тебе печенини, нема в тебе канхвета, — сахарцю жменьку,

кусочок хліба, еслі вже хлібини не можеш, щоб могла після того баба пожувати».

Усі шептухи мають спеціальні предмети, які використовують під час шептання. Їх застосовують лише з цією метою. Це мисочка, чашка, іноді хрест. Старші шептухи (наприклад, Железна Стефанія Василівна, 1933 р. н., із с. Курилівка) відмовилися розповісти молитву, яку промовляють, виливаючи воском переляк чи виконуючи інші обряди, — кажуть, що тоді від них допомоги не буде, а ось одна молода шептуха Зеленська Тетяна Павлівна, 1966 р. н., зі села Курган, в якій шептання — основний промисел, показала замовляння, які вона, а раніше її бабуся, застосовує. Важливо, що Тетяна Павлівна береться допомагати людям у багатьох складних життєвих ситуаціях, як-от продати/купити машину, полікувати хвороби, наприклад, жіночі недуги, алкоголізм, грижу тощо. Нині шептуха найчастіше, за її словами, «знімає порчі». Вона використовує не лише бабусині замовляння, а й замовляння з сучасних збірників. Ми були свідками, як до неї приїхали мешканці сусіднього села по допомогу, щоправда, на сеансі нам не дозволили бути присутніми. Тетяна Павлівна каже, що в неї є наставник у Києві, і коли вона сама не може «скинути з себе порчу» після відвідувачів, то він допомагає їй. Тобто є певна мережа людей, які надають такі послуги, причому вона ієрархічно організована.

Подаємо частину розмови з шептухою Зеленькою Тетяною Павлівною.

— А які в вас є молитви?

— Всякі.

— Од переполаху. «Страсі, страсті, не я вас визиваю, а свята матушка визиває»... [Читає християнські молитви до Бога-Отця, до Матері Божої.] Зараз більше роблять порчі, знімаєм порчі. Од усього порча буває: од життя, од завісті, од усього порча буває.

— А які можете прочитати молитви?

— Це щоб жили благополучно сім'ї. «Вийду я в чистое поле, в чистом поле есть белый крыть. Попрошу я билого крытя, чтобы он взлетел на чистое поле, синее море, темные леса, разрытые болота. Попрошал бы океана сил и сел бы на сердце рабы Божей... и вложил бы своирабе БожейНа восточной стороны стоит пресвятая церковь. ...Рабу

Божу таку-то так смотрел.... Мои слова надежны, крепки, ключи. Аминь».

А це: «Молодик, ти, молодик, народись... Як я люблю тебе, як корова телятко, мати дитячко, як кобила лошадко. Бере вона в праву руку і замикає в своїй хаті вітряними, вітряними замками. Ніхто в неї з рук не зніме, ніхто того-то не одніме. Суд судов, ни век веков».

А то: «Молодик, ти молодик, на тобі хрест золотий, на тобі красні річки, щоб вона не спала, не дрімала, а по такому-то ссихала... Молодик, ти, молодик, пора тобі виповняться, рабі Божій цілуваться, милуваться... місяцем підперезаний. Місяць, тити на камені родивсь, ти на морі хрестивсь, поклонися ти до раби Божої такої, до її очей, до її речей... як рідній сестриці. Піду я в чистое поле, широке роздолля. Там Матір Божа. Сухоту, тускоту. Ніхто такої сухоти не зніме, ніхто такої тоски не зніме з раби Божої такої-то, а ти щоб не спав, не дрімав, а коло неї... Куди ти не йшов, другої не найшов, ні їсти, ні з другою сісти... Хай Бог помага».

А ця, це я виливаю: «Святий Антосій, святий Теодосій, Миколай угодник Божий. Пресвятая Богородиця в помочі стала. І будеш ти, переполах, водняний, вітрянний, подуманий, погаданий, на зустріч-ном... виливаю з твоїх голови, з твоїх очей, з твоїх плечей, з твоїх пальців, з твоїх суставців, поперека. Тут тобі не стояти, під груди не підпирати, жовтої кості не ламати, червоної крові не сушити, червоного серденька не сушити. Зсилаю тебе з хати. Дим згора, вітер, де дзвони не дзвонять, де свинячий глас не заходить. Там пийте-гуляйте, раба Божого такого-то не займайте. Хай Бог помагає».

— А це?

— Од нутряної болі. «Шепочу от нутряної болі. Ти, маточка, ти маточка, ти красная панночка. Пока ти ходила, пока ти гуляла, під груди підступала, заступала. Ти маточка... панночка, порушена, дуже занехаяна. Стань же на своє место, на золотее кресло. Пийте, гуляйте, не занимайте. Дай, Боже, помочи». А потім «Отче наш».

— Це коли в жінки проблеми з маткою?

— Да. [Читає «Отче наш», «Вірую», «Пресвятая Тройця»]... А це корови лічить.

— А як ви лікуєте?

— Ну, приходять до мене, молока погано доїть....

Оповідання про Голод

Про голод 1933-го на Лебединщині пам'ятають лише поодинокі старожили, проте з оповідань матерів про нього знає чимало людей. Більше оповідають про голод 1947 року: «33-й дуже голодовка була, а вже в 47-му, то можна було піти купити, дуже дороге: жита стаканчик — 25 рублів було. Но купити його можна було» (Сухоставець Антоніна Павлівна, 1929 р. н., народилася в с. Голубівка Штепівського р-ну Сумської обл., освіта 3 класи. Записано в селі Бишкiнь).

подаємо ще одну типову розповідь про голод на Лебединщині.

— Скажіть, будь-ласка, в вашому селі був Голод?

— Я тільки з розказу бабушки своєї знаю і бачила маленькою, як вона в хаті... (плаче). Лавочка така була... і мамка моя принесла таке щось із листочків зліплене, дає ж її, а вона ж каже: «Оддай діткам». А я кажу: «Бабушка тоже хоче». Ото так мені запомнилось. Там яр був Палдальчин, там нема людей, і дуже багато погбло, і маленьких, і всіх... А так, щоб я знала той голод — то ні.

— А з якого ви року?

— Я — з 1943-го, а то вже в 1947-му був.

— То ви про другий голод розказуєте?

— Другий, що він недовго, кажуть, був, і то воно мені запомнилось, що люди такі були б'рюслі, пухлі. А отой великий — ні, я з розказу бабушки. Цей голод був, що вже брунечки, листочки, ще люди спа-

салися, виживали, а той же довго, він так був, що дуже багато померли». (Клюшник Марія Федорівна, 1943 р. н., село Рябушки).

Поза увагою в цій студії залишаємо забобони, вірування, легенди про відьом, про домовиків та інші, яких чимало можна записати в цій місцевості.

Iryna Koval-Fuchylo

ON PRESENT STATE OF GENRE VARIETY IN FOLKLORE OF SUMY REGION

In the article have been presented and analyzed a nowadays situations in functioning of traditional folklore beliefs and activities by population of Lebedyn district, Sumy region of Ukraine. The study is based upon some data found and gathered by author in August 2008. Calendar, house and homestead rites and customs as well as local peculiarities in functioning of lyrical songs and magical practices have been described.

Keywords: Sumy region, Ukraine, folklore, calendar, house and homestead rites and customs, magical practices.

Ирина Коваль-Фучило

ЖАНРОВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ФОЛЬКЛОРА НА СУМЩИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

В статье проанализировано современное состояние функционирования фольклора в Лебединском р-не Сумской обл. на материале, собранном автором в августе 2008 г. Описаны календарные, семейные обряды и обычаи, особенности бытования лирических песен, заговоров.

Ключевые слова: Сумщина, фольклор, календарные обряды, семейные обряды, заговоры.